

AFGANİSTAN: ASYA'DAKİ STRATEJİK ÇIKMAZ

Mervenur Lüleci Karadere

INSAMER
İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

 Analiz 06

Giriş

Kelime olarak “Afganların ülkesi” anlamına gelen Afganistan, denize kıyısı olmayan dağlık bir Orta Asya ülkesidir. Beş bin yıllık tarih ve kültüre sahip olan ülkenin temelleri 1747 yılında Ahmed Şah Durrani'nin bütün Peştun kabilelerini bir araya toplayarak büyük meclis anlamına gelen “Loya Jirga”yı kurmasıyla atılmıştır. Asya, Avrupa ve Ortadoğu arasındaki stratejik konumundan dolayı tarih boyunca dönemin büyük güçlerinin ilgi odağı olan Afganistan Büyük İskender, Zahiruddin Babür, Pers İmparatoru Nadir Şah, Büyük Britanya, Sovyet Rusya, Afgan diktatörleri ve yakın zamanda da Taliban ve NATO güçleri tarafından girilen istila ve savaşlara sahne olmuştur.

Afganistan topraklarından geçen her medeniyet kendi dinî inancını, kültürünü, dilini ve kendine

has pek çok unsuru bu coğrafyada bırakmıştır. İslam'ın Afganistan'a ulaşması (642-870) altıncı yüzyılın ortalarında bugünkü İran, Afganistan ve Orta Asya coğrafyasının büyük bölümüne hükmeden Sasanî İmparatorluğu'nun Kadisiye Savaşı ile Müslümanlar tarafından yenilgiye uğratılması ve imparatorluk topraklarının fethedilmesi ile başlamaktadır. Savaşın ardından ülkenin doğusuna ilerleyen Arap Müslümanlar, 642 yılında Afganistan'ın Herat şehrini ele geçirmiş ve 667 yılı itibarıyla Kâbil hariç bugünkü Afganistan topraklarının tamamına yayılmıştır. Bugün ülkenin en önemli şehri olan Kâbil'in 870 yılında Müslümanların yönetimine geçmesiyle birlikte Afganistan tamamen fethedilmiştir. Ülkenin İslamlaştırılması ise 11. yüzyılda Gazneliler döneminde tamamlanmıştır.¹

INSAMER
İNSANI VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Afganistan, 19. yüzyılın sömürgeci güçleri Britanya İmparatorluğu ve Çarlık Rusya arasında Orta Asya'da hâkimiyet savaşlarının meydana gelmiştir. 1839, 1878 ve 1919 yıllarında yaşanan İngiliz-Afgan savaşları kesin bir sonuç elde edilemeden bitmiştir. İngiltere 1893'te, Afganistan'ı İngiliz Hindistan'ından ayıran gayriresmî bir sınır olan Durand Hattı'nı kurmuş ve 1919'da Londra, ülkenin tam bağımsızlığını ilan etmiştir. 1926'da Emir Emanullah, Afgan Krallığı'nı kurduğunu ilan etmiştir.²

Afganistan'da 20. yüzyılda Zahir Şah yönetimi altında köklü ve bir o kadar da çalkantılı değişimler yaşanmıştır. Afganistan'da Batılılaşmayı başlatan Şah, ülkeye Batılı anlamda kadın haklarını getiren ve kadınlara seçilme hakkı tanıyan yeni bir anayasa yapmış ve ülkenin ilk üniversitesini kurmuştur. Ancak yapmış olduğu reformlar herkes tarafından hoş karşılanmamış ve 1973 yılında, 40 yıl süren hükümdarlığının ardından, kuzeni ve aynı zamanda dönemin başbakanı olan Muhammed Davud Han tarafından kansız bir darbe ile devrilmiştir. Davud Han, darbe girişimi sırasında sırtını Komünist muhalefete yaslamış olsa da sonrasında Afganistan'ı siyasi anlamda tarafsızlaştırmaya çalışırken 1978'de Nisan Devrimi olarak adlandırılan bir darbe ile görevden alınmıştır. Bu gelişme üzerine Sovyetler Birliği, Afganistan'da Komünist bir rejim kurmanın tek yolunun ülkeyi işgal etmekten geçtiği kararıyla Aralık 1979'da Afganistan'ı işgal etmiştir. Dokuz yıl süren Sovyet işgali, bir milyondan fazla insanın ölümüne sebep olmuştur.

Sovyetlerin 1989'da ülkeden çekilmesiyle birlikte Burhaneddin Rabbani, Gulbeddin Hikmetyar, Abdul Raşid Dostum ve Abdul Rab Rasul Sayyaf gibi kilit isimlerin önderlik ettiği mücahit gruplar birbirleriyle iktidar savaşına girmiştir.

Bu süreç içinde kendilerini Taliban olarak adlandıran medrese öğrencileri ülkeyi mevcut anarşi durumundan kurtarmak ve İslami değerleri yeniden hâkim kılmak iddiasıyla Pakistan'ın himayesinde ortaya çıkmıştır. 1996 yılında Kâbil'i ele geçiren Taliban 2001 yılında ABD destekli Kuzey İttifakı tarafından devrilene kadar ülkeyi kontrolü altında

tutmuştur. 2001 yılında Taliban yönetiminin sona ermesiyle birlikte aynı sene aralık ayında ülkenin önde gelen isimleriyle Almanya'da yapılan Bonn Anlaşması uyarınca iki senelik geçici bir yönetim kurulmuş ve bu yönetimin başına Hamid Karzai'nin getirilmesine karar verilmiştir. Sürecin tamamlanmasının ardından 2004 yılında ülkede yapılan ve halkın %70'inin katıldığı seçimlerde Hamid Karzai halkın yarısından fazlasının oyunu alarak Afganistan'ın resmî devlet başkanı seçilmiştir.

Mart 2009'da ABD Başkanı Barak Obama 2011 itibarıyla Amerikan güçlerinin bölgeden çıkmaya başlayacağını vaat etmiş, NATO güçleri de 2014 yılında ülke güvenliğini Afgan güçlerine teslim ederek çekilmiştir.

Coğrafi Konum ve Sosyoekonomik Durum

Denize kıyısı bulunmayan bir Orta Asya ülkesi olan Afganistan, kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, kuzeydoğu ucunda Çin, doğusunda ve güneyinde Pakistan, batısında İran'a komşudur. Konumu ve işgal geçmişi dolayısıyla farklı etnik unsurlara ev sahipliği yapan ülkenin toplam nüfusu (2014 tahmini) 31.822.848'dir. 652.864 kilometrekare yüz ölçümüne sahip olan ülke 34 vilayete ayrılmıştır.

Yaklaşık olarak 55 farklı etnik grubun bir arada yaşadığı ülkede nüfusun %42'sini Peştun, %27'sini Tacik, %9'unu Hazara, %9'unu Özbek, %4'ünü Türkmen, %2'sini Baluç ve %4'ünü diğer etnik unsurlar oluşturmaktadır. Ülke halkının %80'ini Sünni, %19'unu Şii Müslümanlar ve %1'lik kısmını da diğer dinî inanışlar teşkil etmektedir. Etnik unsurların bu kadar fazla olduğu ülkede konuşulan diller de aynı derecede çeşitlilik göstermektedir. Farsça ve Peştunca olmak üzere iki resmî dilin bulunduğu Afganistan'da %50 oranında Dari (Afgan Farsçası) ve %35 oranında Peştun dilleri konuşulurken, Türk dilleri (genellikle Özbekçe ve Türkmençe) %11 ve diğer diller %4 oranında konuşulmaktadır.³

Coğrafi bakımdan ülkenin kuzeydoğusu ile güneybatısı arasında uzanan Hindukuş Dağları ülkenin kuzey bölgesini geri kalan kısmından ayırmak-

tadır. Güney bölgeler haricinde ülkenin diğer kısmı çoğunlukla sarp ve yüksek dağlar ve derin ovalardan oluşmaktadır. Afganistan'ın toplumsal yapısındaki en büyük sorun kuşkusuz eğitimsizlik ve taassup konularıdır. Ülkede yapılan tüm eğitim yatırımlarına rağmen okur yazarlık oranı %30'lardadır. Bu durum %12 ile kadınlarda çok daha vahim boyutlardadır. Sadece beşeri eğitim değil, İslami eğitim de içler acısı bir hal arz etmektedir. Ülkedeki sosyal ve siyasi çatışmaları besleyen bu eğitimsizlik durumu, kitlelerin kolayca manipüle edilmesine yardımcı olmaktadır.

Afganistan doğal gaz, petrol, kömür, bakır, kromit, talk, barit, sülfür, maden damarı, çinko, demir cevheri, tuz, değerli ve yarı değerli taşlar bakımından zengin doğal kaynaklara sahip bir ülkedir. Hatta dünyanın en büyük lityum rezervine sahiptir. Ancak sahip olduğu doğal kaynakları işletmesi büyük maliyet gerektirdiğinden Afganistan ekonomisi daha çok tarıma dayalı bir ekonomidir. Başlıca ihracatını meyve ve fındık, halı, yün ve afyon oluşturmaktadır.

2001 yılında Taliban rejiminin devrilmesiyle birlikte, uluslararası yardımların artması ve tarım sektörünün canlanmasıyla ülke ekonomisi önemli gelişme göstermiştir. 2007 yılı itibarıyla yükselişe geçen uyuşturucu sektörü ülke ekonomik girdisinin yarısını teşkil etmektedir. Dünya afyon üretiminin %90'ından fazlası Afganistan'da üretilmektedir.⁴

Ülkedeki Çatışma Türleri ve Potansiyel Çatışma Alanları

Etnik Çatışmalar

Afganistan stratejik konumundan dolayı küresel siyaset içinde çok önemli bir yere sahiptir. Ülkede aralıksız devam eden çatışma ortamı üç temel dinamikle şekillenmiştir: Soğuk Savaş dengeleri, "stratejik derinlik" adı ile ülkeyi kontrol etmeye çalışan Pakistan politikaları ve çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu etnik mücadeleler. Kabilecilik, dinî inanış ve coğrafi etkenler de günümüz Afgan toplumu üzerinde belirgin etkiler bırakmıştır.

Tarih boyunca uğradığı işgaller ve geçiş yolları üzerindeki konumu dolayısıyla farklı toplulukları bünyesine dâhil eden Afganistan'da bugün bütün bu etnik grupların birbirleriyle etkileşimleri sonucu çok parçalı bir Afgan halkı yaşamaktadır. Binlerce yıldır aynı bölgede yaşayan bu halk, 20. yüzyıl içerisinde pek çok defa Büyük Britanya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'ne karşı birlik içinde özgürlük mücadelesi vermiştir. Ancak büyük güçlerin ülke siyasetinde doğrudan veya dolaylı olarak nüfuz sahibi olma çabalarının önüne geçilememiş ve etnik grupların zaafı her zaman dış güçler için amaca giden yolda araç olarak kullanılmıştır.⁵

Afgan nüfusu yaklaşık olarak 55 etnik gruptan oluşmaktadır. Hiçbir zaman tek bir etnik grubun ülkesi olmayan Afganistan, bir azınlıklar ülkesi olarak görülebilir. Ülkedeki en büyük etnik grup olan Peştunları ikinci olarak Tacikler, ardından Hazaralar, Özbekler ve daha küçük gruplar olarak Aymaklar, Türkmenler, Baluçlar, Nuristani ve diğerleri takip eder. Afganistan'ı anlamak için ülkenin siyasi yapısını ve dünya ile ilişkilerini doğrudan belirleyen, ülkeyi birleştiren veya çökerten etnik kısıtlamaları incelemek gerekmektedir.

Peştunlar

Afganistan nüfusunun %42'sini teşkil eden Peştunlar ülke yönetimini yüzyıllardır kendi ellerinde tutmuşlardır. Peştunlar, nüfus açısından Afganistan'daki yönetici sivil ve askerî elitlerin en etkin üyeleridir. Dolayısıyla Afgan kimliğinin önemli bölümünü temsil etmektedirler. Çoğunlukla Hanefi mezhebine bağlı Sünni Müslümanlar olan Peştunlar, katı ve geleneksel bir İslam anlayışına sahiptir. Durraniiler (batıda), Gilyazlar (Kandahar ve Kâbil arasında) ve Doğu Peştunları (Afganistan ve Pakistan arasında) olmak üzere üç farklı gruba ayrılan Peştun kabilelerinden başka yaklaşık 10 milyon Peştun da Pakistan sınırındaki Kuzey-Batı Sınır Bölgesi'nde ve Belucistan eyaletinde yaşamaktadır. Kültürel ve politik açıdan ülkenin hâkimi durumundaki Peştunların yaklaşık yarısı 1893'te yapılan Durand Anlaşması ile Pakistan topraklarında kalmıştır.⁶

Peştunlar ülkedeki diğer aşiret ve etnik gruplarla çekişmeli bir ilişki içinde olmuştur. Babadan gelen bir soy sistemi üzerine kurulan bu etnik grup, 60 aşirete ve 400 alt aşirete ayrılmaktadır. Aşiretler arasında da her zaman bir rekabet durumu söz konusudur. Ancak sahip oldukları her türlü fikirselsel ayrılığa rağmen ortak bir dış tehdide karşı ortak bir aşiret sistemini temsil etmektedirler.

Geleneksel olarak yönetimde söz sahibi olmuş olan Peştun toplumu, psikolojik olarak kendini üstün grup olarak gördüğünden bu durumun yansıması diğer gruplara karşı düşmanlık olarak ortaya çıkmaktadır. Peştunların Afgan toplumunda sebep olduğu en önemli sorunlardan biri de Peştun aşiretler arasında yaşanan rekabetin yıllar geçtikçe diğer etnik grupların bölgesel ve toplumsal ortamlarını da baskı altına alarak onları kısıtlamasıdır. Bu açıdan Taliban'ın Peştun milliyetçiliğine dayanan ideolojisinde veya Gulbeddin Hikmetyar gibi mücahit komutanların siyasi mücadelesinde bunun izlerini görmek mümkündür.

Tacikler

Tacikler Afganistan'daki etnik gruplar içinde %27'lik nüfus oranıyla ikinci büyük grubu oluştururlar. Genellikle akrabalık bağlarını sıkı tuttukları Tacikistan sınırına yakın, Afganistan'ın kuzey, kuzeybatı ve batı kısımlarına yerleşmişlerdir. Taciklerin ağırlıklı çoğunluğu Sünni Müslümanlardan oluşurken, sarp dağlık kısımda yaşayan İsmailî bir Tacik nüfus da vardır. Orta Asya'nın Moğol istilasından bu yana, Kart Hanedanı ve Habibullah Kalakani'nin 1929'daki 10 aylık yönetimi haricinde Tacikler, günümüz Afganistan coğrafyasında hiç hüküm sürmemişlerdir. Günümüz Afganistan'ında Tacikler bürokratlar, eğitimciler ve özellikle de tüccar ve girişimciler olarak tanınırlar.⁷

Hazaralar

Ülkedeki bir diğer etnik grup ise Afganistan'ın dağlık Hazarat bölgesinde yaşayan %9'luk nüfus oranına sahip Hazaralardır. Cengiz Han'ın 14. yüzyılda Afganistan topraklarını işgalinden bu yana Hazaraların bu topraklarda yerleşik olduklarına inanılmaktadır. Ağırlıklı olarak Şii ekolünü

benimseyen Hazaraların önemli bir kısmı İsmailî, daha ufak bir kısmı da Sünni'dir.

19. yüzyıl öncesinde ülkede önemli oranda nüfus yoğunluğuna sahip olan Hazaralar geçen yüzyıl içinde Peştunlarla yaşanan etnik ve dinî gerilimler sebebiyle ya öldürülmüş ya da tarihî Türkistan'ın batı kısımlarına göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Pakistan'ın sınır bölgesi Quetta'da da sınır ötesi bir Hazara halkı yaşamaktadır. 1960 ve 1970'lerde Hazaralara karşı uygulanan ekonomik baskılar ve siyasi engellemeler, Hazaraların diğer Şii azınlık gruplarıyla birleşmesiyle sonuçlanmış ve geçtiğimiz yirmi yıl boyunca devam eden iç savaşta çok önemli bir rol oynamıştır.

Hazaralar 1980'lerde bazıları İran destekli kendi silahlı gruplarını kurmuşlardır. 1988 yılında kendilerini temsil eden Hizb-i Vahdet Partisi (Birlik Partisi)'ni kurmuşlardır. Günümüzde kamu kuruluşlarında çok az temsil kabiliyetine sahip olan Hazaralar, eski devlet Başkanı Karzai döneminde altı kişi ile kabineye alınmış olsalar da bu dönemde Afganistan'daki Hazaraların büyük bölümü geçmişte olduğu gibi ayrımcılığa maruz kalmıştır.⁸

Özbekler ve diğerleri

Afganistan'daki etnik çeşitliliğin %9'luk bölümünü de Özbekler oluşturmaktadır. Bunların dışında kalan diğer küçük grupları Türkmenler, Baluçlar, Kırgızlar, Kızılbaşlar, Kazaklar, Aymaklar, Vakhiler, Sihler, Nuristaniler ve diğerleri oluşturmaktadır. Bu gruplar ülkenin kuzey vilayetlerinde yaşamaktadır.

Pek çoğu 19. yüzyıl sonlarında Rusya'daki devrim ardından Afganistan'a göç eden Özbeklerin dili Türkçedir. Her ne kadar etnik olarak İranlılarla bağlantıları olsa da Sünni İslam anlayışına sahiptirler. Genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan Özbekler, Afganistan'ın kuzey hattı üzerinde Türkmenistan ve Özbekistan sınır bölgesine yakın bölgede yaşarlar. Özbekler tek başlarına küçük bir topluluk olmalarına rağmen ülkede Taliban rejimine karşı Özbek lider Adur Raşid Dostum liderliğinde önemli bir grubu oluşturmuşlardır.⁹ Yine de diğer gruplar üzerinde etkin olabilecek bir nüfus oranına sahip olmadıklarından genellikle pasif durumdaki kalmaktadırlar.¹⁰

Tüm bu etnik gruplar üzerine genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, ülkede etkin olan gruplardan ne Peştunların ne de Taciklerin birbirlerinden hoşlandıkları söylenemez, birbirlerine aynı olumsuz hislerle mukabele ederler. Her ne kadar Tacikler tarihsel olarak Hazaralar ve Özbeklerle Peştunlara karşı bir ittifak oluşturmuş olsalar da Hazaralara karşı Peştunlarla ortak hareket etmekte ve onları ikinci sınıf halk olarak görmektedirler. Hazaralara karşı beslenen tüm bu düşmanlığın etnik temelleri olmasının yanı sıra dinî temelleri de bulunmaktadır.

Afganistan'daki bu etnik ve kabile çözümlerini ortadan kaldırmak ve tek bir ulus bilincini oluşturmak için ilk adımı atan Afganistan Devleti'nin ilk kurucusu olarak bilinen Ahmet Şah Durrani'dir. Durrani kendi hükümdarlığı döneminde tüm kabile ve eyaletleri birleştirmiştir. Ancak onun 1772'de ölümünden sonra Afganistan'daki kabile ayrışmaları yeniden başlamıştır.¹¹

Afganistan'daki aşiret yapıları geçen yüzyıl içinde yaşanan gelişmelerden dolayı oldukça yıpranmıştır. Örneğin, 1880'den 1901'e kadar hüküm süren Emir Abdurrahman pek çok aşireti, merkezî yönetimi güçlendirmek ve aşiret sistemini bilinçli olarak zayıflatmak amacıyla yok etmiştir. Her ne kadar kendisi de bir Peştun olsa da, "Demir Emir" lakaplı Abdurrahman, pek çok Peştun aşiretinin veya alt aşiretlerinin yaşadığı yerleri, gerek isyana karşı bir cezalandırma olarak gerekse Peştun olmayan aşiretlere veya etnik gruplara karşı yürüttükleri düşmanlıklara cevap niteliğinde bir denge kurmak için değiştirmiştir. Din unsuru, savaş ve etnik cezalandırmayı meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Abdurrahman, Hazaralara ve Nuristanilere karşı cihat ilan ederek büyük bir şiddet kampanyası yürütmüştür. Emir ayrıca çevresine zarar veren, geçimsiz Peştunları kuzeyde azınlıkların baskın olarak yaşadığı bölgelere zorla göç ettirmiştir. Bu dönemde göçebe Peştunlara Hazaraların yaşadığı merkezî bölgelerdeki meralara kolaylıkla ulaşmaları ve yerleşmeleri konusunda ayrıcalık sağlanmıştır.¹²

İdeolojik ve Dinî Çatışmalar

İdeolojik gerilim alanı olarak Sovyet işgali zamanında Komünist rejimin Müslümanlara karşı yürüttüğü politikalar önemlidir. 1970'lerin başından itibaren ülkede etkin olmaya başlayan Komünist ideoloji ile ortaya çıkan bu gerilim, 1979 Sovyet işgalinden sonra hız kazanmıştır.

1978 Nisan Devrimi ile ülkenin Sovyetler tarafından işgali başlamıştır. Devrime kadar gizli yollarla teşkilatlanmış olan Komünistler, devrimle birlikte halka özgürlük getirecekleri vaadinde bulunarak yönetimi ele geçirmiş ve ülkede baskıcı bir idare kurmaya başlamışlardır. Yönetimin başına geçen Muhammed Nur Terakki âdeta bir diktatörlük kurarak halkı dinî yaşamlarından uzaklaştırmak için hem ibadet eden insanları gözaltına almaya başlamış hem de dinî eğitim veren medreseleri kapatmıştır. Bunun yanı sıra Afganistan'ın İslami kimliğini yansıtan yeşil bayrak Sovyetler Birliği'nin kırmızı Komünist bayrağına benzer şekilde değiştirilmiştir.

Ülkenin her yerindeki özellikle vali, emniyet müdürü, eğitim müdürlükleri, savcı, hâkim gibi kritik devlet kademelerinde büyük istihdam değişikliğine gidilerek bu makamlara bilhassa inançsız kişiler yerleştirilmiştir. Sovyet yanlısı diktatör Terakki'nin baskıcı rejimi ve yolsuzluk olayları halkın büyük tepkisine sebep olmuş ve büyük bir halk ayaklanması ile sonuçlanmıştır. Ancak kanlı bir şekilde bastırılan ayaklanmada binlerce Müslüman katledilmiştir.¹³

Sovyet Komünist rejimine karşı başlatılan 1978 Ayaklanması Afgan aşiretleri arasında büyük bir yer değiştirme dalgasına sebep olan bir savaş döngüsünü de beraberinde getirmiştir. Sovyet işgaline karşı yürütülen on yıllık savaş boyunca, milyonlarca mülteci Pakistan'a kaçmış ve Afganistan içinde geniş çaplı bir iç göç yaşanmıştır. Sovyetlerin 1989'da Afganistan'dan çekilmesi ideolojik gerilimi azaltsa da barışı yeniden tesis etmek yerine, rakip Afgan grupları arasında başka bir iç savaş başlamış, toplumsal ve ekonomik denge iyiden iyiye bozulmuştur. O tarihten bu yana savaş, göç dalgaları, göç-

menlerin yeni topraklara yerleşmesi ve kuraklık gibi diğer etkenler dolayısıyla ülkedeki kabile yapıları güç kazanmıştır.¹⁴

Taliban ve Peştun milliyetçiliği

Taliban, 1994'te Kâbil'deki kargaşa ortamı ve ülkenin geri kalanındaki kanunsuzluğa bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Pakistan'ın desteğinde Deobendi medreselerindeki öğrenciler üzerinden temellenen Taliban, çoğunlukla Peştun nüfustan destek bulmuştur. Başlangıçta ülkede din temelli bir yönetim biçimini hâkim kılmaya çalışan bir yapı olarak faaliyet göstermişse de istediklerine Afgan halkı ve diğer siyasetçiler zemininde ulaşamamış ve sadece kendi kontrolleri altında bulunan bölgelerde etkin olmuştur. Batılı güçlerin ülkedeki mevcudiyetlerinin bir sonucu olarak Taliban kendi içinde modernleşme yoluna gitmiş ve zamanla İslamcı çizgisi halk tarafından daha kabul görecektir. 15

Taliban hareketinin çoğunlukla Peştun üyelerden oluşması ve etnik çatışmaların Taliban yönetimi döneminde artması sonucu ile birlikte değerlendirildiğinde, hareketin Afganistan'da temel çatışma unsuru olarak etnik kökencilik yaptığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, kendileri de etnik milliyetçiliğe eğilimli diğer gruplar tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Taliban tarafından etnik ayrımcılığa uğrayan Tacikler, Özbekler, Hazaralar ve hatta bazı Peştun gruplar 1996 yılında Afgan Kuzey İttifakı adı altında Taliban ile mücadele etmek üzere askerî bir cephe oluşturmuşlardır.¹⁶ Diğer gruplarla girdiği silahlı mücadelelerin akabinde, sık sık insanları etnik sebeplerle tutuklamış ve huzursuz etmiş hatta katletmiştir.¹⁷ Mezar-ı Şerif ve Kâbil'in kuzey bölgelerinde yaşayan Taliban karşıtı birliklerin komutanlarından Ahmed Şah Mesud ile çatışırken Tacik nüfusunun bulunduğu yerlerde su kuyuları zehirlenmiş, sulama kanalları havaya uçurulmuş, sivil halk yerinden edilmiştir. Mezar-ı Şerif'in güneyinde bir köye baskın yapan Taliban burada yaklaşık 70 Hazara'yı öldürmüştür. Özbekler ve Hazaralar da yüzlerce Taliban esirini öldürmüştür. Ocak 1998'de Faryab'da yaklaşık 600 Özbek köylüsü Taliban tarafından katledilmiştir. Ayrıca aynı sene sayıları kesin olmamakla

birlikte Birleşmiş Milletler (BM) ve Uluslararası Kızılay ve Kızılhaç Federasyonu (ICRC)'nin raporuna göre 6.000 ile 8.000 arasında Hazara yine Taliban tarafından da öldürmüştür. Benzeri katliamlar yaklaşık 2.000 Taliban askeri ve Kâbil çevresindeki Peştun köylülerine yönelik Taliban karşıtı gruplar tarafından da gerçekleştirilmiştir.¹⁸

Kuzey İttifakı ile Taliban arasında yaklaşık beş yıl devam eden çatışmaların ardından 2001 yılında Amerikan operasyonlarının da yapılmasıyla Taliban yönetimi kolayca devrilmiş ve Afganistan yeni bir döneme girmiştir.

Taliban'ı hedef haline getiren konulardan biri de Afganistan'a hâkim olduğu altı yıllık (1995-2001) süre içinde el-Kaide'ye sağladığı büyük lojistik destektir. Taliban, el-Kaide'nin dünya çapında yaptığı birtakım eylemleri, özellikle de 11 Eylül saldırılarını desteklediğini açıklamıştır.

Bir diğer dinî gerilim alımı Taliban'ın İslami yorumu ile geleneksel İslami pratiklere alışkın Afgan toplumunun görenekleri arasında yaşanan çelişkidir. Taliban'ın yürüttüğü katı İslami söylemler ve daha sonra ortaya çıkan Peştun milliyetçisi tavrı, ülkedeki diğer etnik gruplara karşı şiddet operasyonlarını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda hem farklı bir etnik grup hem de Şii olma özelliği taşıyan Hazaralara karşı saldırılar gerçekleştirilmiştir.¹⁹ 70 Hazara, Mezar-ı Şerif'in güneyinde bir köyde Taliban tarafından öldürülürken, aynı şekilde Tacikler ve Hazaralar da Taliban askerlerine karşı benzeri katliamlar gerçekleştirmiştir. Bu durum da ülke içinde hem ideolojik hem de dinî bir çatışma ortamının oluşmasına yol açmıştır. Bu konu Taliban ve Peştun milliyetçiliği bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Kuzey İttifakı ve Bonn Anlaşması

Kuzey İttifakı, Afganistan İslam Devleti'nin önemli liderleri, özellikle Burhaneddin Rabbani ve eski Savunma Bakanı Ahmed Şah Mesud tarafından kurulmuştur. Başta çoğunlukla Tacikleri kapsamasına rağmen 2000 yılından itibaren Abdul Raşid Dostum, Muhammed Muhakık, Abdul Kadir, Sayid Hüseyin Envari ve diğer etnik grupların liderleri de Kuzey İttifakı'na katılmışlardır.

Kuzey İttifakı'na katılan etnik gruplar ve siyasi partileri şöyledir:

- Ahmed Şah Mesud ve Burhaneddin Rabbani liderliğindeki çoğunluğu Sünni-Taciklerden oluşan Cemaati İslami
- Abdul Raşid Dostum liderliğindeki Sünni Özbeklerden oluşan Cünbüş-i Millî
- Abdul Kadir liderliğindeki Sünni Peştunlardan oluşan Doğu Şurası
- Sayid Hüseyin Envari liderliğindeki Şia Tacikleri ve Hazaralarından oluşan Hareket'i İslami
- Muhammed Muhakık ve Kerim Halili liderliğindeki Şii Hazaralarından oluşan Hizb-i Vahdet.²⁰

Kuzey İttifakı Taliban yönetimine karşı savunma mücadelesi vermiştir. İttifak İran, Rusya, Hindistan, Tacikistan ve diğer ülkelerden destek alırken, Taliban ise el-Kaide ve Pakistan Silahlı Kuvvetleri tarafından desteklenmiştir. Kuzey İttifakı çoğunlukla etnik Taciklerden oluşmuşsa da daha sonra Özbekler, Hazaralar ve az da olsa bazı Peştunlar da ittifaka katılmıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de İkiz Kulelere ve Pentagon'a yapılan saldırıyla beraber Rabbani yönetimindeki Kuzey İttifakı güçlenmiş, kendi aralarında üç savaş bölgesi oluşturmuşlardır.²¹

ABD'nin başını çektiği "Sonsuz Özgürlük Operasyonu" ile Kâbil Taliban'dan geri alınmıştır. Ardından tüm etnik gruplardan seçilen Afgan liderler, yeni bir hükümet kurmak için Almanya'nın Bonn şehrinde bir araya gelmiş ve varılan anlaşma gereği, yeni yönetim tüm etnik grupların her türlü faaliyete katılmalarıyla ve gruplar arasındaki yetki paylaşımını sağlamakla görevlendirilmiştir.

Hamit Karzai'nin devlet başkanlığı yaptığı bu dönemde bütün etnik grupların temsilcilerinin hükümet içerisinde yer alması sağlanmıştır. Bir süre sonra yönetimdeki bu temsilciler yetkilerini kendi özel ilişkileri doğrultusunda kötüye kullanmaya başlamış ve hiçbir grup ne diğer etnik gruplarla ne de hükümetle özel iş birliği içinde çalışmamıştır. Dolayısıyla Afgan kabinesi bu geçici hükümet döneminde hedeflenen başarıyı sağlayamamıştır.²²

Siyasi Çatışmalar

Uluslararası İşgaller ve Dış Müdahaleler

Afganistan kuruluşundan itibaren siyasi ve sosyolojik anlamda pek çok dalgalanmanın ve hatta patlamanın yaşandığı nadir ülkelerden biridir. 19. yüzyılda iki defa İngiltere, 1980'lerde Sovyet Rusya ve 2001'den günümüze kadar ABD olmak üzere çok sayıda askerî işgale ve istilaya maruz kalmıştır.

Yabancı güçler kendi bölgesel ve küresel gündemlerini gerçekleştirmek için Afganistan'daki grup ve liderler üzerindeki nüfuzlarını her fırsatta kullanmıştır. Afgan rejimlerinin doğası böylesi müdahaleleri mümkün kılmış olsa da ülkedeki güçsüz ve istikrarsız yönetimi kolaylaştıran aslında dış kaynaklı etkiler olmuştur.²³

Afganistan 19. yüzyıldan itibaren uluslararası çatışmanın odak noktalarından biri haline gelmiştir. Ülkenin stratejik konumu itibarıyla Orta Asya'yı hedefleyen Rusya ile Hint Yarımadası'nı hedefleyen İngiltere için Afganistan'ın kuzeyi ile güneyini birbirinden ayıran Hindikuş Dağları bir yol ayrımı niteliği taşımıştır. Bu dönemde İngiltere Hindistan yolunu Rusya'dan koruma arayışına girmiş ve bu hedefine uygun olarak Rusları engellemek için Afganistan üzerine baskı uygulamıştır.²⁴

Rakip iki gücün birbirlerine karşı verdikleri bu mücadelenin yanı sıra 19 ve 20. yüzyıllar boyunca, Afganistan'da hiçbir merkezî hükümetin dışarıdan destek almadan üst düzey siyasi ve toplumsal kontrolü sağlayamaması Afganistan üzerinde oynanan Büyük Oyun'un temelini oluşturmuştur.

Büyük Oyun

İngiltere'nin kendi sömürge imparatorluğunun tahtı olarak gördüğü Hindistan'a karşı Rusya'yı tehdit olarak algılamaya başlamasıyla Afganistan büyük oyunun bir parçası haline gelmiştir. İngiltere Hindistan'ı elinde tutmak için Afganistan'a hâkim olma ve ülkeyi Rus gücünün yayılmasına karşı bir tampon bölgeye ve hatta bir savunma hattına dönüştürme politikası geliştirmiştir. Bu

bağlamda 1839-1842, 1878-1880 ve son olarak da 1919 yıllarında üç İngiliz-Afgan savaşı yaşanmış ve Afganistan, topraklarının çoğunu ve dış işlerindeki bağımsızlığını Birleşik Krallık'ın ellerine bırakmak zorunda kalmıştır.

İngiltere 19. yüzyıl boyunca Afganistan'ı nüfuz altına almış olsa da bu durum 1919 yılında Afganistan'ın dış işlerinde tam bağımsızlığını geri kazanmasıyla son bulmuştur.

Afganistan'daki İngiliz müdahalesi döneminde, etnik Peştun toprakları Durand Hattı ile bölünmüştür. Bu durum Afganistan ile İngiliz Hindistan'ı ve daha sonra ortaya çıkacak olan yeni Pakistan devleti arasındaki ilişkileri Peştunistan tartışması olarak bilenecek olan mesele ile gergin hale getirmiştir.²⁵

İlk İngiliz-Afgan Savaşı (1839-1842) Dost Muhammed Han'ın Peşaver şehrini Sihlere karşı korumak için İngiltere'den yardım istemesi ancak İngiltere'nin bu yardım isteğini geri çevirmesi sonucu Dost Muhammed'in Rusya'ya yönelmesiyle başlamıştır. Savaşın sonunda Kâbil İngiltere'nin eline geçmiş olsa da binlerce askerini kaybeden ve büyük maddi zarara uğrayan İngiltere geri çekilmiştir. Dost Muhammed Han ise İngilizlerin çekilmesinden sonra 20 yıl daha ülkeyi yönetmiş ama Peşaver üzerindeki kontrolünü tamamen kaybetmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Afganistan büyük güç rekabeti içinde âdeta kukla haline dönüşmüştür. 1859 yılı itibarıyla İngilizler Belucistan'ı Afganistan'dan alarak ülkeyi denize kıyısı olmayan bir kara ülkesi haline getirmiştir. 1860'larda Ruslar Orta Asya'daki bağımsız Müslüman ülkeleri zor kullanarak kontrol altına alma çabası içine girmiş ve 1873 itibarıyla da Afganistan'ın kuzeyindeki sabit sınırları oluşturmuştur.

Afganistan Şir Ali Han (1863-78), Abdurrahman Han (1880-1901) ve Habibullah Han (1901-1919) gibi emirlerin hükümdarlıkları döneminde İngiltere'nin himayesinde bir ülkeye dönüşmüş-

tür. Bu nedendir ki ikinci İngiliz-Afgan Savaşı (1878-1880) Rusya'nın Afganistan üzerindeki etkisinin yükselmesine bir tepki olarak başlamıştır. Dost Muhammed'in oğlu Şir Ali Han'ın Rus siyasetçilerle bir araya gelmesi buna karşın İngiliz temsilcilerini Kâbil'e kabul etmemesiyle İngiltere Afganistan'a yeniden saldırmıştır. Savaş sırasında Rusya'nın desteğini alamayan Şir Ali Han, düşman ordularından kaçarken öldürülmüş ve Afganistan'ın yönetimi İngiliz hâkimiyetine geçmiştir. İngiltere Afganistan yönetiminin başına tüm isteklerini yaptıracağından emin olduğu Yakub Han'ı getirmiş ancak Afgan halkı Batı güdümlü bir devlet liderine tahammül edememiş ve yaşanan gerilim üzerine Yakub Han Hindistan'a kaçmak zorunda kalmıştır.

1880 itibarıyla İngiltere Afganistan'dan askerî anlamda çekilmiş olsa da ülke bu süreçte hâlâ dışişlerinde İngiltere'nin kontrolü altında tutulmuştur. Afganistan'ın yeni lideri, Dost Muhammed'in torunu, aynı zamanda modern Afganistan'ın da kurucusu olarak bilinen Abdurrahman olmuştur. Abdurrahman'ın İngiliz destekli hükümdarlık devri 11 yıl sürmüş ve bu dönemde Rusya ile İngiltere'nin üzerinde mutabık kaldığı Afganistan'ın bugünkü sınırları çizilmiştir. Emir Abdurrahman'ın İngilizlerle 1893 yılında yaptığı Durand Sınır Anlaşması'yla İngiltere Afganistan ile İngiliz Hindistan'ı arasında bir tampon bölgesi oluşturmuştur. Afganistan'ı tamamıyla stratejik amaçla bölen ve hiçbir etnik veya tarihî özelliğe dayanmayan Durand Hattı bölgede yaşayan Peştunların bir kısmını Afganistan'da bir kısmını da İngiliz Hindistan'ı tarafında bırakmıştır. Daha sonra yeni kurulacak olan Pakistan devleti ile bitmeyen bir sınır sorunu halini alan bu hat, makalenin sınır anlaşmazlıkları başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Emir Abdurrahman'nın oğlu Habibullah Han'ın hükümdarlığı süresince (1901-1919) kardeşi Nasrullah Han, devletin genel olarak İngiliz taraftarı yöneliminin aksine aktif şekilde Almanya ile iş birliği yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da gerçekleştirdiği işgaller göz önüne alındığında bu ilişkinin temellerinin 1919 yılında Habibullah Han'ın bir suikaste kurban gitmesiyle

yönetimin başına geçen ve 1926 yılında krallığını ilan eden Emanullah Han döneminde atıldığı söylenebilir. Keza, Afgan Emiri'nin "Afgan Hava Kuvvetleri'nin personelini yetiştirecek eğitimci" adı altında pek çok Marksist subayı Afganistan'a davet etmesi ve ülkeye yerleştirmesiyle 1930'lu yıllarda Komünistlerin Afganistan'daki yönetici kesim üzerindeki etkisi artmaya başlamıştır.²⁶

Bu gelişmeler öncesinde İngiltere'den tam bağımsızlığını isteyen Emanullah Han'ın orduları Hindistan'da İngiliz ordusuna saldırmış ve böylece üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı başlamıştır (1919). Bir ay süren savaşın ardından İngiltere Revalpindi Anlaşması ile Afganistan'a dışişlerinde tam bağımsızlık hakkını tanımıştır. Emanullah Han'ın hükümdarlığı süresince girişilen modernleşme hareketlerinden rahatsız olan Afgan Müslüman liderler, 1928 yılında Emanullah Han'ı tahttan indirmiştir.

Kendisine rakip olan kuzeni Zahir Şah genellikle Amerikan taraftarı bir politika izlemiş olsa da Muhammed Davud 1953'ten 1963'e kadar devam eden başbakanlığı süresince Sovyetler Birliğiyle daha büyük bir iş birliği içinde olmaya sıcak bakmıştır. Davud Han'ın 1978'de askerî bir darbe ile öldürülmesinden sonra Afgan kabileler birbirleriyle savaşa tutuşmuştur. Sovyetler Birliği bu kargaşa ortamının kendisine verdiği şansı kullanmış ve ülkeyi 24 Aralık 1979'da işgal etmiştir. Bu dönemden itibaren Afganistan, Soğuk Savaş'ın iki büyük gücünün karşılaştığı bir savaş meydanı haline gelmiştir.

Başta Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD olmak üzere birçok ülke Afgan mücahitlerin Sovyet Rusya'ya karşı verdiği mücadeleye maddi ve askerî destek sağlamış ve bu dönemde Komünizmin ülkedeki etkileri ve temsilcileri ortadan kaldırılmıştır.²⁷ 10 yıl süren savaşta 14.453 Sovyet askeri ölmüş, buna karşın Afganistan tarafında yaklaşık 1,5 milyon sivil katledilmiş, bir o kadar sivil sakat kalmış ve 7,5 milyon insan da Pakistan ve İran gibi komşu ülkelere göç etmiştir.²⁸ 14.000'den fazla Afgan köyünün de yerle bir edildiği²⁹ savaş sonrasında Sovyet Rusya'nın ülke genelinde bıraktığı 30 milyon mayın, Afgan halkı için acı bir miras olarak kalmıştır.

1979-1989 yılları arasında yaşanan Sovyet-Afgan Savaşı, Sovyetler Birliği'nin maddi ve manevi büyük kayıplar vermesi üzerine Afganistan'dan çekilmesi ile sonuçlansa da ülkedeki kargaşa ve çatışma ortamı, mücahitler arasında başlayan güç kavgası nedeniyle başka bir boyuta dönüşerek devam etmiştir.

Devletin ekonomik ve askerî alanda dış kaynaklara olan bağımlılığı giderek artmış, bu durum da dış güçler tarafından oluşturulan çift yönlü tehdit ile bütünlenmiştir. Bu tehdidin bir yönünü Afganistan'ın yönetiminde bulunan grupların her zaman uluslararası bir destekçiye başvurmayı tercih etmeleri beslemiştir. Dolayısıyla 1992 sonrasında Özbekler Afganistan'ın kuzeyinde Özbekistan yönetimi ile samimi ilişkiler kurarken, Hazaralar İran ile sıkı ilişkiler içine girmiştir. Aynı şekilde 1995'ten 2001'e kadar Taliban da Pakistan'ın emrinde çeşitli uygulamalara imza atmıştır. Ayrıca Afganistan'daki baskın elit gruplar birbirleriyle çok nadir olarak tümüyle birleşmişlerdir. Zira yöneten dayanışma grupları üyeleri, yabancı hamiliğinin devamlılığını koruyarak kendi çıkarlarını attırmaya çalışmışlardır.³⁰

Öte yandan Pakistan ile Hindistan arasındaki Keşmir sorunu, Pakistan'ın Afgan politikasını ve Taliban'a verdiği desteği şekillendirmiştir. Keşmirli mücahitlerin Afganistan'ı geri çekilme alanı olarak kullanması ve bu doğrultuda Taliban'dan destek alması sebebiyle İslamabad Hindistan karşısında rahat bir politika izleme imkânı bulmuştur. Fakat Pakistan'ın Taliban rejimiyle söz konusu yakınlaşması, 1990'ların sonunda Afganistan'la ilişkileri bozulan ABD'nin Hindistan'a yakınlaşmasına neden olmuştur. Ancak 11 Eylül saldırıları akabinde Pakistan'ın Afganistan politikası tamamıyla değişmiş ve o güne kadar desteklediği Taliban'ı Amerika'nın baskısıyla yalnız bırakmıştır.³¹

11 Eylül saldırıları ve Afganistan işgali

11 Eylül 2001'de, ABD'de İkiz Kulelere yönelik gerçekleştirilen saldırılar Afganistan'ın çatışmalarla dolu tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. ABD, el-Kaide'yi sakladığı ve desteklediği için Taliban'ı devirmeye karar vermiş ve

bunun üzerine 7 Ekim 2001'de Afganistan'ı işgal etmiştir. Pakistan'daki Taliban yetkililerinin hava saldırılarına son verilmesi ve Usame bin Ladin'i kendilerine teslim etmek için Molla Muhammed Ömer'i ikna edebilecekleri konusunda ABD'ye âdeta yalvarmaları bile netice vermemiş, ABD bu çabayı göz ardı etmiş ve Taliban'ı devirmek için bombardımanlara son hızla devam etmiştir.

ABD'nin Afganistan'a hava saldırılarını yoğunlaştırmasıyla ciddi insan hakları ihlalleri de gerçekleşmiştir. Yardım kuruluşları, ağır kış şartları dolayısıyla açlıkla karşı karşıya kalan milyonlarca Afgan'a bombardımanlar nedeniyle yardım sağlayamadıklarını üzerine basa basa dile getirmiştir.

Kasım 2001'de ABD, Kuzey İttifakı'nın da desteğiyle Taliban'ı devirmiştir. Kunduz şehrini ele geçiren Amerikan askerleri, en az 3.000 ila 4.000 kişiyi katle ederken binlerce kişiyi de tutuklamıştır. Tutuklular metal konteynerler içinde Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Şibirgan Hapishanesi'ne götürülmüş, çoğunluğu da sadece birkaç kurşun deliğiyle havalandırması sağlanan bu konteynerler içerisinde yolda havasızlıktan boğularak ölmüştür. Ölenler toplu mezarlara gömülmüştür.

Amerikan askerleri Taliban üyelerini ve şüpheli gördükleri sivilleri gözaltına alarak kendi üslerine götürmüş ve pek çoğunu da Küba'daki Guantanamo Körfezi'nde özel olarak kurulan tutuklular kampına göndermiştir.³² Ocak 2002'de kuruluşundan itibaren 779 tutuklu Guantanamo cezaevinde insan haklarına aykırı şartlarda tutulmuş ve çok çeşitli işkencelere maruz bırakılmıştır. Guantanamo'da tutulanlar, ne savaş suçlusunu ne de adi suçlu olarak tanımlanmıştır. ABD yasal sistemine başvuramadıkları gibi ABD yasal sisteminden herhangi bir gözden geçirme de talep edememişlerdir.

Obama'nın Amerikan başkanlığına gelmesiyle birlikte Guantanamo'da tutululardan sağ kalanlar 13 yıllık esaretin ardından peyderpey serbest bırakılmış veya başka yerlere gönderilmiştir.³³ Amerika'nın Afganistan işgalinden

günümüze kadar tahminen 100.000'den fazla Afgan hayatını kaybetmiş, pek çoğu da sakat kalmıştır.³⁴

Mayıs 2011'de Usame bin Ladin Amerikan Askerî Kuvvetleri'nin düzenlediği bir operasyonla öldürülmüştür. Bu süre zarfında NATO güvenlik güçlerinin Afganistan'daki asker sayısı yaklaşık 140.000'e ulaşmış, ardından 12 Mayıs 2012 tarihinde Amerikan Başkanı Obama ile Afganistan Başkanı Karzai arasında imzalanan Stratejik Partnerlik Anlaşması ile Afganistan'ın normalleştirilmesine ve ülkedeki savaş ortamının sona erdirilmesi için gerekli çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda NATO güçlerinin Afganistan'dan kademeli olarak çekileceği ve 2014 yılı sonuna kadar ülkenin kendi güvenlik birimlerinin güçlendirilmesi ve dışarıdan güvenlik desteğine ihtiyaç duymayacak hale getirilmesi üzerine anlaşmaya varılmıştır.³⁵ Ancak Mayıs 2014'te Başkan Obama'nın Afganistan'a düzenlediği ani bir ziyaret sonrası ülkede kalan 40.000 askerden 9.800'ünün 2016'ya kadar Afganistan'da kalmaya devam edeceği yönündeki yeni ABD planı açıklanmıştır.³⁶

ABD'nin Afganistan işgali sırasında ve sonrasında işlemiş olduğu insanlık suçlarının bir bölümü 2014 yılında senato raporu tarafından teyit edilmiştir. Afganistan işgaliyle başlayan süreçte Amerikan istihbarat görevlilerinin yürüttüğü sistematik işkenceler belgelenmiştir. Yine bölgede Taliban'ı geriletmeyle birlikte tüm gücünü yok edemeyen uluslararası koalisyon, arkasında büyük bir enkaz bırakarak kaos içinde bir ülke devretmiştir.

Sınır Anlaşmazlıkları

Durand Hattı

Bir sömürge dönemi eseri olan Durand Hattı, 1883 yılında İngiliz Elçisi Mortimer Durand ve Afganistan Emiri Abdurrahman Han tarafından İngiltere'nin baskısıyla imzalanan 2.640 kilometrelik sınır hattının adıdır. Durand Hattı Afganistan'ın baskın etnik grubu olan Peştunların yaşadığı toprakları bölmüş olmanın yanı sıra

Afganistan ile bugünün Pakistan'ı arasındaki çatışmaya sebep olan bir sınır sorunu meydana getirmiştir.

İki ülke arasında onlarca yıl devam eden çatışmanın temelleri Afganistan'ın güneyinden başlayan ve doğusunda Hayber-Paktunva, kuzeyinde Federal Yönetilen Kabile Alanları (*Federally Administered Tribal Areas-FATA*) ve güneyinde Belucistan'ı içine alarak Umman denizinde son bulan ve modern Pakistan'ı dikey olarak bölen "Peştunistan" bölgesine dayanmaktadır. Afganların itirazlarına rağmen Durand Hattı bölgede yaşayan Peştun aşiretlerini ayırmış, sonrasında ismi Kuzeybatı Sınır Eyaleti (*Northwest Frontier Province-NWFP*) ve Belucistan olarak anılacak olan bölgenin kontrolünü İngilizlere vermiştir. İngiltere daha sonra NWFP'yi de kendi içinde bölgelere ayırarak anlaşmazlığı derinleştirmiştir.³⁷

Durand Hattı 1947 yılında Hindistan'ın bölünmesi ve Pakistan devletinin kuruluşuna kadar hiçbir Afgan yönetimi tarafından uluslararası bir sınır olarak kabul edilmemiştir. Bu tartışma kiminin bölgenin yeniden Afganistan'a dâhil edilmesi veya yeni bir Peştunistan devleti kurulması yönündeki tartışmalar eşliğinde tüm rejimler tarafından bir yüzyıldan uzun bir süredir devam etmektedir. Diğer taraftan Pakistan, Durand Hattı'nın Afganistan ile kendisi arasındaki uluslararası anlamda kabul edilmiş bir sınır olduğu konusunda ısrarcı olmayı sürdürmüştür. Ancak İngiltere'nin sonraki uygulamalarının akabinde Pakistan, Pakistan yasalarının ve Pakistan yönetiminin söz sahibi olmadığı bu eyalette, FATA'daki aşiretlerin özerkliklerini kabul etmiştir. Bu durum hem her iki ülke için hem de uluslararası toplum için sıkıntı oluşturmuştur.

FATA, Afganistan'dan Pakistan'a büyük çaplı kaçakçılık faaliyetlerinin temel geçiş rotası haline gelmiştir. Bölge aynı zamanda hem el-Kaide için bir sığınak hem de Afgan Taliban'ı için Afganistan hükümetine ve uluslararası kuvvetlere yönelik saldırılar için bir üs olarak kullanılmıştır. Afganistan ve Pakistan arasında yer alan bu güçlerle hangi ülkenin baş etmesi gerektiğine

dair anlaşmazlık, iki komşu arasındaki ilişkileri bozmuş ve birbirlerine karşı güvensizliği beslemiştir.

Çatışmanın hangi tarafı ne istiyor?

Pakistan'ın Durand Hattı'na dair isteği kendi mevcut durumunu muhafaza etmek iken, Afganistan'ın sınır hattı için hedefleri ve istekleri hem açık değil hem de istikrarsız görünmektedir. Afgan devleti çelişkili faaliyetler içinde olmasına rağmen sınırın bilfiil tanınmasını onaylamış ve yürürlüğe koymuştur. Afganistan'ın bu faaliyetleri Durand Anlaşması'nı imzalaması karşılığında yıllık yardım ödeneğini kabul etmesiyle başlamıştır. Afganistan bütün itirazlarına rağmen uluslararası ziyaretçiler ve transit ticaret söz konusu olduğunda bu sınıra uluslararası bir sınır muamelesi yapmaktadır. Bölge halkı ise, her tür devlet otoritesinin kolaylıkla görmezden gelinebildiği sınır meselesinin hâlâ çözülmemiş olmasının rahatlığını yaşamaktadır. Diğer taraftan uluslararası toplum sözde "Küresel Terörizmle Savaş" operasyonları ile sınırı fiilen tanımıştır. ABD, bölgedeki silahlı isyanları yakından takip ederken bile Amerikan ordusuna sınırın Pakistan tarafına geçmemeleri yönünde emir vermekte ve İslamabad'ın kontrolü dışındaki FATA bölgesinde dahi Pakistan'ın hâkimiyet iddialarını hoş görmektedir.³⁸

Afganistan ve Pakistan arasında, 2013 sonunda, stratejik bir anlaşma üzerine görüşmeler yapılmış ve Ocak 2014'te Amerikan Başkanı Barack Obama'nın talimatıyla Afganistan-Pakistan Stratejik İşbirliği Ofisi (*Afghanistan and Pakistan Strategic Partnership Office-APSPPO*) kurulmuştur.³⁹ İki ülke ilk defa uzun soluklu ve detaylı bir proje oluşturma amacıyla stratejik partnerlik görüşmeleri yapmak üzere anlaşmıştır. Afganistan'daki ve bir bütün olarak o bölgedeki istikrar, doğrudan Pakistan ile iş birliğine dayandığından, NATO askerlerinin 2014'te ülkeden çekilmeye başlamasıyla daha da güç kazanacağı hesaplanmıştır.

Sürecin hızının kesilmemesini için, görüşmelerdeki diğer konular gibi, her iki taraf arasında hâlâ çözülemeyen güvenlik, direniş ve sığınacak

liman, ticaret, geçiş ve su hakları mevzularını kapsayan karmaşık meselelerin gündeme getirilmesi gerekmektedir. Bu konulardan herhangi birinin çözümsüz bırakılması, Durand Hattı ile ilgili iki ülke arasındaki çatışmaların devam edeceği anlamına gelmektedir.⁴⁰

Doğal Kaynakların Kullanımıyla İlgili Anlaşmazlıklar

Yüksek rakımlı dağlarıyla ünlü Afganistan her ne kadar Durand Anlaşması'yla denize olan kıyısını kaybetmiş olsa da pek çok nehir, nehir havzası, göl ve çöl alanlarına sahiptir. Ülkenin başlıca dört nehri, Orta Asya ile sınır teşkil eden Amu Derya (1.100 km),⁴¹ Helmand (1.300 km), Harirud (650 km) ve Kâbil (460 km) nehirleridir. Bunlardan sadece Kâbil Nehri Pakistan'daki İndus Nehri'ne katılıp denize karışmaktadır.⁴²

Afganistan, sahip olduğu nehirler dolayısıyla ülke tarihi boyunca sürekli olarak kıyıdaş olduğu ülkelerle bir anlaşma yapma mecburiyetinde olmuştur. Ancak bugün dört havzasından sadece Helmand Nehri'nin su paylaşım anlaşması mevcuttur. Afganistan ve İran arasındaki Helmand Nehir Anlaşması görüşmeleri 1970'lerin başlarında yapılmış ve anlaşma 1977 yılında yürürlüğe konmuştur. Ancak anlaşmanın süreci hakkında net bilgi bulunmamaktadır.⁴³

Başkent Kâbil'in su ve elektrik ihtiyacını karşılayan Kâbil Nehri Pakistan'ın İndus Nehri ile karışmaktadır. Nehrin bazı kolları Pakistan'dan doğduğu için, Kâbil havzası hem Afganistan hem de Pakistan için bir hidrolik doğal kaynak oluşturmaktadır. Her iki ülkenin de nehir yataklarındaki taşkınlara yönelik gelişmiş bazı önlemler olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra Afganistan, başkent Kâbil'in ihtiyaçlarını karşılamak için nehirde daha fazla yararlanmak istemektedir. Kıyıdaş iki ülke arasında su yönetimiyle ilgili yapılan görüşmeler her iki ülkenin tarihsel olarak ikincil sınır-ötesi gerginlik sebebinin oluşturmaktadır.

Diğer taraftan Afganistan'ın en büyük nehir havzası olan Amu Derya Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan sınır hattı boyunca sahip olduğu akarsu kolları ile bu ülkelere dağılmaktadır. Her ne kadar Afganistan sınır hattı dışında kalsa da Amu Derya Nehri diğer üç ülkenin kıyıdaş olduğu Aral Gölü'nü besleyen nehir yataklarından da biridir (diğeri Siri Derya Nehri). 1950'lerde Sovyet Rusya'nın tarım arazilerine yönelik başlattığı büyük çaplı sulama çalışmaları ve bazı akarsu yataklarının yönünü değiştirmesi nedeniyle Aral Gölü yeteri kadar beslenememiş ve göl havzası küçülmüştür.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması akabinde bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya cumhuriyetlerinden Afganistan'la ortak su kaynaklarını kullanan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi komşu ülkeler, kendi ihtiyaçları için nehir sularından farklı amaçlar doğrultusunda faydalanma çabasına girişmişlerdir. Zira Sovyetler Birliği zamanında bütünleşik bir yaklaşımla ele alınan havza sularının yönetimi, bağımsız devletler arasında sorun yaratmaya başlamıştır.⁴⁴ Örneğin; Tacikistan tüm dikkatini temel olarak kendi kıta sahanlığı içindeki sulanabilir arazilerini genişletmeye ve hidroelektrik potansiyelini arttırmaya verirken, Türkmenistan ve Özbekistan çoğunlukla gıda güvenliği ve yoğun sulama gerektiren pamuk üretimine odaklanmış durumdadır.

Afganistan her ne kadar Tacikistan'dan sonra nehri besleyen ikinci büyük doğal kaynaklara sahip olsa da diğer Orta Asya ülkeleriyle arasında açık bir anlaşma yapılmasına ihtiyaç vardır. Ancak bu ihtiyaca rağmen Orta Asya devletleri Afganistan ile sınırlı anlaşmalar yapmıştır. Afganistan Amu Derya Nehri'nin kolları olan Kunduz ve Kokcha nehirleri üzerine kendi enerji ihtiyacını karşılamak için hidroelektrik santralleri yapmayı planlamaktadır. Bu santrallerin faaliyete geçmesiyle sulama mevsiminde aşağı kıyıdaşlara ulaşacak su miktarının azalacağını tahmin etmek ise zor değildir. Bu durumun önüne geçilmezse nehir havzası içindeki ülkelerle Afganistan arasında muhtemel çatışmaların yaşanabileceği öngörülebilir.⁴⁵

Sonuç

Afganistan, tarihi boyunca çok çeşitli işgallerin ve beraberinde yaşanan kargaşanın ortasında kalmış bir ülkedir. Afganistan'da yaşanan çatışmaların oldukça karmaşık ve çok çeşitli sebepleri bulunmaktadır.

Ülkenin coğrafi konumundan sömürgeci ülkelerin hedefine giden yolda kilit noktada bulunmasına, çeşitli güçlerin kendi çıkarlarını sağladıkları komşu ülkelerin Afganistan'a karşı yürüttüğü politikalarından onlarca etnisiteye ev sahipliği yapmasına kadar pek çok dinamik bugünkü Afganistan'da bir sorunlar silsilesini beraberinde getirmiştir. Ülke içinde birliğin sağlanması adına atılmaya çalışılan adımlar sürekli olarak bir grubun diğerini eleştirmesiyle gölgelenmektedir.

Ülkenin kendi içinde sahip olduğu etnik milliyetçiliğe dayalı taassup, kronik hale gelmiş bulunan eğitimsizlik tarafından sürekli beslenmektedir. Dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Afganistan, 1970'ten bu yana hiçbir dönemini savaşız geçirmemiştir. Bu nedenle ülkede hiçbir altyapı ve ekonomik kalkınma projesi dikiş tutmamıştır. Bu sosyoekonomik sıkıntılar ülke içindeki

kaosu besleyen temel unsurlar haline gelmiştir.

Öte yanda savaşların etkisiyle milyonlarca insanın göçmen durumuna düşmesi ve yerlerinden edilmesi, Afgan toplumuna istikrarlı bir yaşam olanağı vermemektedir. Halen komşu ülkelerde milyonlarca Afgan mülteci hiçbir eğitim ve ekonomik imkân olmaksızın yaşamaktadır. Bunların ülkelerine dönmeleri halinde yapacakları hiçbir iş bulunmadığı gibi sahip oldukları topraklar da başkalarınca gasp edilmiş durumdadır.

Etnik milliyetçilik, eğitimsizlik ve taassubun yaygın olduğu ülkede istikrarlı bir hükümetin kurulamaması bölgesel ve uluslararası güçlere, Afganistan içinde rahatça operasyon imkânı vermektedir. Uluslararası ve bölgesel aktörlerin hesaplaşma sahasına dönüşen Afgan toprakları, bugün Ortadoğu'nun içinde bulunduğu birçok sıkıntıya ilk kaynaklık eden coğrafyadır.

Yakın bir gelecekte köklü değişim işareti vermeyen ülkenin önümüzdeki dönemde de şiddet sarmalından kurtulması olası görünmemektedir. Kendi kendini bitiren bu sarmal, dışarıya da şiddet ihraç etmeyi sürdürecektir.

Sonnotlar

- ¹ https://www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Islamic_conquest_of_Afghanistan.html
- ² Afghanistan: Maps, History, Geography, Government, Culture, Facts, Guide&Travel/Holidays/Cities Infoplease.com <http://www.infoplease.com/country/afghanistan.html#ixzz2vjxmo4Po>
- ³ Carol J. Riphenburg, "Ethnicity and Civil Society in Contemporary Afghanistan", *Middle East Journal*, Vol. 59, No. 1 (Winter, 2005), s. 37.
- ⁴ <http://www.elections.pajhwok.com/en/content/background-profile-afghanistan>
- ⁵ Marine Corps Institute, "Afghanistan: An Introduction to the Country and People", Marine Barracks, Washington, DC, 2003?, s. 5, 10.
- ⁶ Metin Mutanoğlu, *Afganistan Moğol İstilasından Amerikan İşgaline*, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı İslam Coğrafyası Serisi 5, 2006, s. 18.
- ⁷ Naheed Suleman, "Ethnic Discrimination in Afghanistan", Kabul, Afghanistan, http://www.intermedia.org.pk/pdf/pak_afghan/Naheed_Soleman_Ethnic_Discrimination_in_Afghanistan.pdf
- ⁸ World Directory of Minorities, "Hazaras", <http://www.minorityrights.org/?lid=5440&tmpl=printpage>
- ⁹ Marine Corps Institute, "Afghanistan: An Introduction to the Country and People", s. 17.
- ¹⁰ Abrahami R., "Politics of Ethnicity in Afghanistan: Understanding the Pashtuns and the Minor Ethnic Groups", *Defence and Diplomacy Journal*, Vol. 2 No. 2013 (January-March), s. 77.
- ¹¹ Mutanoğlu, s. 33.
- ¹² Suleman, "Ethnic Discrimination in Afghanistan".
- ¹³ Mutanoğlu, s. 40.
- ¹⁴ Arturo G. Munoz, Pashtun Tribalism and Ethnic Nationalism, Tribal Analyse Center, 2010, s. 4.
- ¹⁵ Alia Brahim, *The Taliban's Evolving Ideology*, LSE Global Governance, University of Oxford, 2010, s. 4.
- ¹⁶ Suleman, "Ethnic Discrimination in Afghanistan".
- ¹⁷ Ahmet Gökhan Arı, "Afganistan Etnik Yapı Üzerine Bir Değerlendirme", <http://akademikperspektif.com/2013/05/15/afganistan-etnik-yapi-uzerine-bir-degerlendirme/>
- ¹⁸ Rashid, s. 77.
- ¹⁹ Ahmad Rashid, *Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia*, London, 2001, s. 62-63.
- ²⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Northern_Alliance
- ²¹ Mutanoğlu, s. 52.
- ²² Suleman, "Ethnic Discrimination in Afghanistan", s. 6.
- ²³ Amin Saikal, "Modern Afghanistan a History of Struggle and Survival", I. B. Tauris, 2004, s. 5.
- ²⁴ Carl L. Bankston, (ed.), "Afghanistan", *World Conflicts-Asia and the Middle East*, Tulane University, Pasadena,

- California Hackensack, New Jersey: Salem Press, Inc., s. 43.
- ²⁵ <http://online.sfsu.edu/mroozbeh/pages/Page-Hist-Afghanistan.htm>
- ²⁶ Mutanoğlu, s. 36-37.
- ²⁷ Gunderson C., *Afganistan's Struggle*, World in Conflict, U.S., 2004, s. 25-26.
- ²⁸ 1979'da başlayan Sovyet istilasında, on yıl devam eden savaş süresince Afgan kayıplarına yönelik kesin rakamlar bilinmemekle birlikte, çeşitli kaynaklarda çok farklı rakamlar görmek mümkündür. Örneğin, R.T. Klass'ın 2006 yılında yayımlanan "Asian Affairs-The Tragedy of Afghanistan" adlı makalesinde ölü sayısı 100.000 olarak verilirken, Middle East Institute'ün rakamlarına göre döneme ait sivil kayıpları şu şekildedir: yaklaşık 1,8 milyon ölü, 1,5 milyon sakat, 7,5 milyon mülteci.
- ²⁹ Siddieq Noorzoy, "Afghanistan's Children: The Tragic Victims of 30 Years of War", Middle East Institute, 20 Nisan 2012, <http://www.mei.edu/content/afghanistans-children-tragic-victims-30-years-war>.
- ³⁰ Saikal, "Modern Afghanistan a History of Struggle and Survival", s. 6.
- ³¹ Ali Balcı, "Afganistan: Küresel Güçlerin Oyun Alanı", *Dünya Çatışmaları Cilt 1*, İstanbul: Ekim 2010, s. 400.
- ³² Hafızullah Emadi, *Dynamics of Political Development in Afghanistan, the British, Russian and American Invasions*, New York, Ch. 6, 2010, s. 206-207.
- ³³ <http://www.closeguantanamo.org/Prisoners>
- ³⁴ Noorzoy, "Afghanistan's Children: The Tragic Victims of 30 Years of War".
- ³⁵ <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/2012.06.01u.s.-afghanistansassignedtext.pdf>
- ³⁶ <http://www.reuters.com/article/2014/05/27/us-usa-afghanistan-obama-idUSKBN0E71WQ20140527>
- ³⁷ <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Articles/Detail/?id=157013>
- ³⁸ American Institute of Afganistan Studies, "The Durand Line: History, Consequences and Future", Report of a Conference, İstanbul, 2007, s. 5, 12.
- ³⁹ <http://www.dailytimes.com.pk/national/19-Jan-2014/obama-establishes-af-pak-strategic-partnership-office>
- ⁴⁰ American Institute of Afganistan Studies, "The Durand Line: History, Consequences and Future", s. 9-10.
- ⁴¹ Mutanoğlu, s. 16.
- ⁴² http://www.photius.com/countries/afghanistan/geography/afghanistan_geography_rivers.html
- ⁴³ <http://www.internationalwaterlaw.org/blog/2013/01/19/sharing-central-asias-waters-the-case-of-afghanistan/>
- ⁴⁴ Seyfi Kılıç, "Aral Gölü Havzasında Yok Sayılan Kıyıdaş: Afganistan", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4453>
- ⁴⁵ Kılıç, "Aral Gölü Havzasında Yok Sayılan Kıyıdaş: Afganistan".